

Тетяна Вікторівна **ФЕДОРЕНКО**

к.ю.н., доцент, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3447-9078>

e-mail: vixen@ukr.net

МЕДІАЦІЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено сутність та правові засади застосування медіації в цивільному судочинстві України. Проаналізовано положення Закону України «Про медіацію», зокрема порядок проведення процедури та статус медіатора. Розглянуто переваги медіації як альтернативного способу вирішення спорів порівняно із судовим процесом. Зосереджено увагу на проблемах інтеграції медіації в національну правову систему та на світовому досвіді, який може бути адаптовано до українських реалій. Підкреслено ефективність медіації як інструменту зниження судового навантаження, зменшення витрат сторін і забезпечення добровільного виконання досягнутих домовленостей.

Ключові слова: медіація, альтернативне вирішення спорів, цивільне судочинство, Закон України «Про медіацію», Цивільний процесуальний кодекс України, медіатор, переговори, конфлікт, посередництво

ВСТУП

У сучасних умовах реформування судової системи України особливої актуальності набуває пошук ефективних механізмів врегулювання правових конфліктів, що не тільки забезпечують реалізацію права на справедливий розгляд справи, а й сприяють зменшенню навантаження на судову систему. Одним з таких механізмів є медіація – інститут альтернативного врегулювання спорів, який передбачає добровільну та позасудову форму досягнення взаємоприйняттого рішення за участю нейтрального посередника.

У цивільному судочинстві медіація є перспективним інструментом досягнення примирення сторін, зокрема у справах, що стосуються сімейних, спадкових, договірних та інших приватноправових правовідносин. Участь сторін у врегулюванні спору шляхом переговорів із залученням медіатора дає змогу не лише зекономити ресурси, а й зберегти соціальні зв'язки, запобігти ескаляції конфлікту та досягти рішення, яке максимально відповідає інтересам обох учасників.

Прийняття Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. стало важливим кроком на шляху до інституціоналізації медіації в національному правовому полі. Водночас, незважаючи на наявність правового підґрунтя, застосування медіації в межах цивільного процесу ще не набуло широкого поширення, а нормативне регулювання її інтеграції до судової процедури залишається фрагментарним. Саме тому виникає потреба в теоретичному осмисленні й практичному аналізі ролі медіації у цивільному судочинстві, виявленні її переваг, викликів та перспектив подальшого розвитку.

МЕТА статті – всебічний аналіз правової природи медіації у сфері цивільного судочинства, аналіз чинного законодавчого регулювання, виявлення переваг та недоліків цього інституту, а також обґрунтування доцільності його широкого впровадження в українську судову практику з урахуванням зарубіжного досвіду.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань у статті застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, зокрема: аналіз нормативно-правових актів (Закон України «Про медіацію», Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК)); по-

рівняльно-правовий метод (дослідження зарубіжного досвіду); системний підхід (вивчення взаємозв'язку між судовим та позасудовим порядком вирішення спорів); діалектичний метод (виявлення тенденцій розвитку інституту медіації); дедуктивний та індуктивний методи (узагальнення наукових підходів і практичних результатів).

РЕЗУЛЬТАТИ

Протягом тривалого часу в українському цивільному законодавстві не було окремого нормативно-правового акта, що комплексно регламентував би процедуру медіації як альтернативного способу розв'язання цивільно-правових конфліктів. Ситуація змінилася після ухвалення Верховною Радою України 16 листопада 2021 р. Закону України «Про медіацію» (далі – Закон про медіацію), яким закладено правові основи та визначено механізми проведення медіаційної процедури. Цим нормативним актом встановлюються принципи здійснення медіації, визначено правовий статус медіатора, вимоги до його фахової підготовки, а також інші аспекти, що стосуються позасудового врегулювання спорів [9].

У ст. 55 Конституції України (КУ) визначено, що «Кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [6]. Тому можемо дійти висновку, що за допомогою медіації законодавець дає змогу врегульовувати цивільно-правові спори.

У своїх працях науковиця О. Кармаза підкреслює, що альтернативне вирішення спорів зазвичай охоплює застосування певних технік і методів взаємодії, які дають змогу сторонам конфлікту досягнути домовленості та укласти взаємовигідну угоду без залучення судових процедур. Інакше кажучи, альтернативні способи врегулювання спорів (Alternative Dispute Resolution, ADR), за умови, що вони не суперечать КУ та чинному законодавству, можуть бути повноцінною заміною судового розгляду. До того ж такі процедури зазвичай не вимагають від учасників значних матеріальних витрат чи складної організації [2].

Розглянемо термін «альтернативний спосіб». Його вживання передбачає наявність такого механізму врегулювання спору, який дає змогу вирішити конфлікт у суті без необхідності звернення до судових інстанцій.

Дослідник О. Юнін, аналізуючи теоретичні основи

поняття та змісту медіації, дійшов до висновку, що цей інститут як форма альтернативного врегулювання спорів має низку переваг. Серед них дослідник виокремлює такі, як: гнучкість процедури, економічна доцільність, збереження конфіденційності, неформальний характер комунікації, а також забезпечення виконання досягнутих домовленостей у разі успішного завершення медіації [11].

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону про медіацію під медіацією розуміється позасудовий, добровільний і конфіденційний процес, що має структурований характер, в межах якого сторони за участю одного або кількох медіаторів прагнуть запобігти конфлікту або врегулювати вже наявний спір шляхом переговорів [9].

Що стосується галузі цивільного судочинства, відповідно до ч. 7 ст. 49 ЦПКУ сторонам надається право примиритися, зокрема через медіацію, на будь-якому етапі судового розгляду [10]. Втім, в детальному аналізі положень ЦПКУ виявляється, що ця можливість не має чіткої регламентації в самому кодексі. Він лише містить загальні згадки та вказівки на застосування медіації у цивільних справах, проте немає конкретного механізму її реалізації та особливих процедур. Безпосереднє регулювання процесу медіації здійснюється вищезгаданим Законом про медіацію. Цей нормативний акт охоплює чотири ключові розділи: 1) загальні положення; 2) статус медіатора; 3) порядок проведення медіації; 4) заключні та перехідні положення.

Акцентуємо саме на третьому та четвертому розділах. У розд. 3 визначено порядок здійснення медіації, що охоплює права та обов'язки учасників процесу, специфіку укладання договору про проведення медіації, а також положення щодо угод, які укладаються за підсумками медіації. Крім того, цей розділ регламентує застосування медіації в контексті судових, третейських і арбітражних проваджень.

Розд. 4 містить прикінцеві та перехідні норми. Особливо важливим для цивільного судочинства є те, що саме в цьому розділі закріплено внесення змін до кількох статей ЦПКУ, зокрема до раніше згаданої ч. 7 ст. 49 ЦПКУ [10].

Зауважимо, що процедура медіації, за допомогою якої сторони можуть врегулювати свій спір, зазвичай відбувається значно швидше, ніж судовий розгляд, який іноді триває місяцями. Крім того, зацікавленість усіх учасників у своєчасному вирішенні конфлікту дає змогу суттєво знизити загальні витрати, на відміну від судового процесу, що вимагає значних коштів на юридичний супровід [3].

Важливо також підкреслити, що сторони мають право самостійно обирати місце, час та порядок проведення медіації. Крім цього, учасники процесу мають можливість визначити особу медіатора, який сприятиме врегулюванню їхнього спорів. На відміну від цього у судовому провадженні такі повноваження сторонам не надаються, а всі ключові моменти регулюються законодавством.

Процедура медіації сприяє мирному врегулюванню конфлікту. Спокійна та доброзичлива атмосфера, в якій відбувається вирішення спорів, допомагає зберегти позитивні відносини між сторонами та досягти взаємоприйнятної згоди з питань, що їх турбують. Внаслідок цього застосування медіації значно зменшує ймовірність винесення рішення, що може бути несприятливим для однієї зі сторін – явища, яке не є рідкістю в судо-

вому процесі. Крім того, угоди, укладені за посередництва медіатора, не є нав'язаними, що підвищує їхню добровільну виконаність порівняно із судовими рішеннями.

Слід відзначити, що в медіації повністю відсутній корупційний чинник, адже немає необхідності переконувати когось на свою користь. Згода між сторонами досягається лише у разі, якщо результат повністю задовольняє інтереси обох учасників. Зокрема, це одна з ключових переваг медіації порівняно з іншими альтернативними способами вирішення спорів. Медіація не ставить за мету встановити правоту чи винуватість сторін, а зосереджена на пошуку взаємовигідних рішень для врегулювання конфлікту. Варто додати, що медіація відповідає не лише завданням правової системи зі зменшення навантаження на суди, а й потребам самих учасників у скороченні судових витрат і можливості самостійно контролювати підсумок спору [8].

До медіації також близьке вирішення спорів за участю судді, що є особливою процедурою цивільного судочинства, регламентованою положеннями ЦПКУ, зокрема ст.ст. 201–205 [4].

Посередник відіграє ключову роль у процедурі медіації, адже саме на нього покладається завдання створити сприятливу атмосферу для ведення переговорів і забезпечити конструктивний перебіг комунікації між сторонами. Він організовує процес, сприяє відкритому обговоренню, згладжує потенційно конфліктні ситуації, запобігає емоційному напруженню, допомагає з аналізом інформації, оцінкою можливих ризиків і вибором відповідних стратегій для подолання труднощів, що виникають у ході перемовин.

Проте складність медіації полягає не лише в технічних аспектах її проведення, а й у необхідності переконати всі сторони конфлікту обрати саме цей спосіб врегулювання. Основною перешкодою є недостатня популярність медіації як альтернативної форми вирішення спорів в Україні. Зі свого боку, це породжує виклики стосовно інтеграції медіаційної практики в національну систему цивільного судочинства.

Світова законодавча практика демонструє, що медіація як правовий інструмент є ефективним засобом вирішення конфліктів різного характеру, які виникають у різноманітних сферах суспільного життя. Зокрема, вона застосовується для врегулювання питань, пов'язаних із визначенням опіки над дітьми під час розірвання шлюбу, розподілом майна між сторонами, залагодженням спорів між сусідами, вирішенням трудових конфліктів між працівниками та роботодавцями, а також у сфері спадкових правовідносин [5].

В межах проекту Української академії медіації, що впроваджується за фінансової підтримки народу США через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), підготовлено підручник, в якому авторами здійснено ґрунтовний аналіз основних форм альтернативного вирішення спорів. До них, зокрема, належать: медіація; переговори (negotiation); колаборативні процедури (collaborative procedure); консиліація; спрощене судочинство за участю присяжних (summary jury trial); третейський розгляд; міні-розгляд (mini-trial); медарб (посидання медіації та арбітражу); незалежне встановлення фактів (neutral expert fact-finding); попереднє нейтральне оцінювання (early neutral evaluation); інститут омбудсмена;

приватне судочинство (private judge) [1].

На основі проведених досліджень встановлено, що в багатьох зарубіжних країнах медіація здобула значну популярність серед інших альтернативних механізмів вирішення спорів. Такий попит зумовлено низкою ключових чинників, серед яких: добровільна участь сторін у процесі; орієнтація на досягнення згоди; висока адаптивність і оперативність процедури; можливість сторонам самостійно ухвалювати рішення, ґрунтуючись не на формальних позиціях, а на реальних інтересах; збереження конфіденційності; економічна доцільність з огляду на витрати часу та ресурсів; сумісність із іншими формами судового й квазісудового розгляду; зниження емоційної напруги; а також збереження міжособистісних відносин і досягнення довготривалого результату [7].

В європейській практиці широко застосовується процедура отримання зворотного зв'язку стосовно медіації, яка передбачає детальне оцінювання процесу безпосередньо клієнтами [7]. Подібний підхід є сучасним інструментом, що дає змогу не лише аналізувати результативність проведених медіаційних заходів, а й сприяє системному вдосконаленню застосовуваних методик і підвищенню професійного рівня медіаторських послуг. Імплементация такого досвіду в українську практику могла б стати вагомим етапом у становленні процесу медіації, сприяючи її адаптації до міжнародних стандартів та зростанню рівня довіри населення до цього альтернативного способу врегулювання спорів.

ВИСНОВКИ

У підсумку слід зазначити, що медіація є дієвим та перспективним інструментом альтернативного вирішення спорів у сфері цивільного судочинства. Вона дає змогу сторонам конфлікту досягти взаємоприйняттого рішення без тривалого судового розгляду, заощадити час і кошти, а також зберегти доброзичливі стосунки. Головними перевагами медіації є її добровільний, конфіденційний та неформальний характер, орієнтований на реальні ін-

тереси сторін.

Прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 р. стало важливим етапом у формуванні правових засад для застосування цієї процедури. Однак, незважаючи на нормативне врегулювання, механізми реалізації медіації в межах цивільного судочинства залишаються фрагментарними. Цивільний процесуальний кодекс України лише частково містить згадки про можливість застосування медіації, але не визначає її процедурних особливостей у деталях.

Особливу роль у медіації відіграє медіатор, який не лише координує переговорний процес, але й створює сприятливу атмосферу для його ефективного проходження. Успішність процедури значно залежить від професіоналізму медіатора, рівня довіри до нього та здатності залучити сторони до відкритого діалогу.

Попри очевидні переваги, медіація поки що не отримала належного поширення в Україні. Причинами цього є недостатня поінформованість населення та правничої спільноти, відсутність сталої практики, а також обмежена інтеграція цього інституту у судову систему. Для подолання цих бар'єрів доцільним є проведення просвітницьких кампаній, розвиток освітніх програм для медіаторів і вдосконалення законодавства.

Міжнародний досвід підтверджує ефективність медіації в різних сферах суспільних відносин. Зокрема, європейська практика впровадження систем зворотного зв'язку з учасниками процедури свідчить про можливість підвищення якості послуг та рівня довіри до цього механізму. Запозичення подібних моделей може стати важливим кроком до адаптації медіації в Україні до міжнародних стандартів.

Отже, медіація має значний потенціал для зниження навантаження на судову систему та підвищення ефективності захисту прав громадян. Її подальший розвиток вимагає комплексного підходу на законодавчому, інституційному та практичному рівнях.

Список використаних джерел

1. Teremetskyi V., Tokarieva K., Fedorenko T. Prospects for the Development of Mediation Institute in Notarial Activities. *Archives des Sciences*. 2024. Vol. 74, no. 2. URL: <https://doi.org/10.62227/as/74201>
2. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13–18.
3. Кармаза О.О., Федоренко Т.В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 67–72.
4. Кармаза О.О., Федоренко Т.В., Позов Д.А. Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів та конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних в законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–78.
5. Колеснікова М., Шаповалова А. Актуальність впровадження інституту медіації в законодавстві України. *Правові горизонти*. 2017. № 3(16). С. 41–46.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96_вр#Text
7. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92–100.
8. Мамницький В.Ю., Белей О.В., Дулепа В.П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 59–63. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/16.pdf
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
10. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Юнін О.С. Деякі теоретичні аспекти медіації як альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 112–117. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/739/1/16.pdf>

References

1. Teremetskyi V., Tokarieva K., Fedorenko T. Prospects for the Development of Mediation Institute in Notarial Activities. *Archives des Sciences*. 2024. Vol. 74, no. 2. URL: <https://doi.org/10.62227/as/74201>

2. Karmaza, O. Mediation and negotiations as alternative dispute resolution methods. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 5. pp. 13–18 pp. (in Ukrainian).
3. Karmaza O.O., Fedorenko T.V. Theoretical model of the mediation process: proceedings, stages, phases, procedural actions and their correlation. *Law and Society*. 2023. № 2. pp. 67–72 pp. (in Ukrainian).
4. Karmaza O.O., Fedorenko T.V., Pozov D.A. Mediation as an alternative mechanism for dispute and conflict resolution: challenges in the interpretation of legal terminology. *Journal of Kyiv University of Law*. 2022. № 2–4. pp. 73–78 pp. (in Ukrainian).
5. Kolesnikova M., Shapovalova A. Relevance of implementing the mediation institute in Ukrainian legislation. *Legal Horizons*. 2017. № 3(16). pp. 41–46 pp. (in Ukrainian).
6. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text> (in Ukrainian).
7. Mazaraki N. Mediation in Ukraine: Theoretical and practical problems. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*. 2016. № 1. pp. 92–100 pp. (in Ukrainian).
8. Mamnytskyi V.Yu., Belei O.V., Dulepa V.P. Mediation in civil procedure: Prospects for implementation in Ukraine. *Current Issues of Domestic Jurisprudence*, 2019. № 3. pp. 59–63 URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/16.pdf (in Ukrainian).
9. On Mediation: Law of Ukraine No. 1875-IX of November 16, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (in Ukrainian).
10. Civil Procedure Code of Ukraine. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 40-41, 42. Art. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (in Ukrainian).
11. Yulin O.S. Some theoretical aspects of mediation as an alternative method for resolving civil dispute. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2016. № 4. pp. 112–117. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/739/1/16.pdf> (in Ukrainian).

Tetiana FEDORENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Open International University of Human Development "Ukraine"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3447-9078>

e-mail: vixen@ukr.net

MEDIATION IN CIVIL PROCEEDINGS

The paper examines the legal nature and practical aspects of mediation in the context of civil proceedings in Ukraine. The adoption of the Law of Ukraine "On Mediation" in 2021 marked a significant step in the institutionalization of this alternative dispute resolution mechanism. The paper analyzes the basic provisions of the law, including the principles of mediation, the legal status and functions of the mediator, and the structure of the mediation procedure. Special attention is paid to the third and fourth sections of the law, which define the implementation mechanism of mediation and amend relevant articles of the Civil Procedure Code of Ukraine.

The study highlights the key advantages of mediation over traditional court proceedings: its voluntary nature, confidentiality, time-efficiency, reduced financial costs, and the preservation of interpersonal relations between parties. The paper also identifies the main obstacles to the widespread implementation of mediation in Ukraine, such as a lack of public awareness, insufficient integration into judicial practice, and the need for professional training of mediators. Drawing upon international experience, the paper argues that introducing client feedback mechanisms and adopting best practices could significantly improve the effectiveness and public perception of mediation in Ukraine.

It is emphasised that mediation is a promising tool for achieving reconciliation between parties in civil proceedings, particularly in cases. The participation of the parties in the settlement of a dispute through negotiations with the involvement of a mediator allows not only to save resources, but also to preserve social ties, prevent the escalation of the conflict and reach a decision that best suits the interests of both parties.

The author concludes that mediation has the potential to reduce the burden on courts and provide a more accessible and flexible form of justice. The findings emphasize the necessity of a comprehensive approach to integrating mediation into the Ukrainian legal system, including legal reforms, public education, and institutional support.

Keywords: mediation, alternative dispute resolution, civil proceedings, Law of Ukraine "On Mediation", Civil Procedure Code of Ukraine, mediator, negotiation, conflict, facilitation